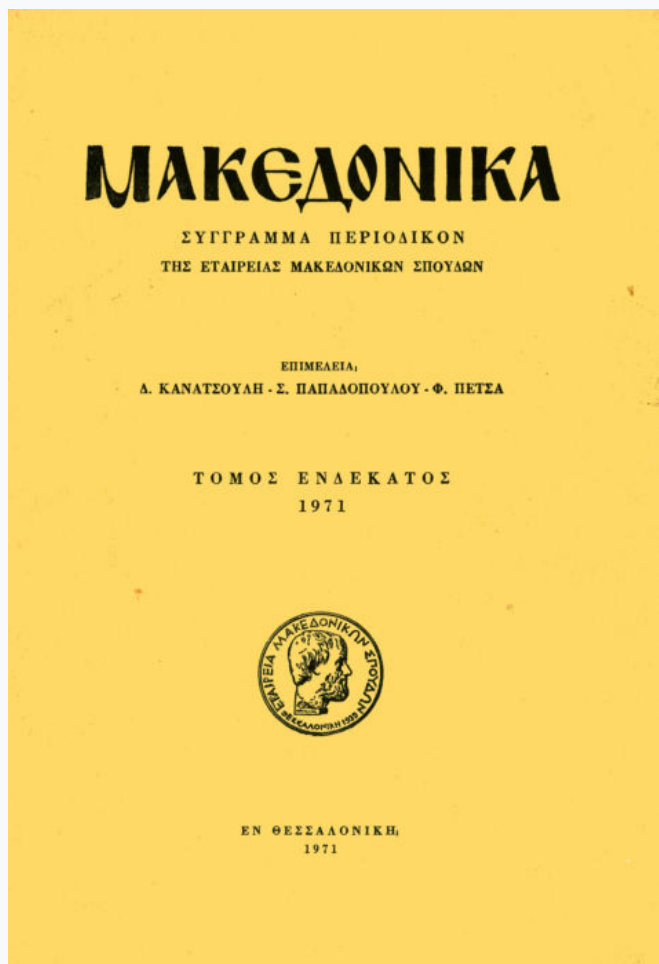

Μακεδονικά

Τόμ. 11, Αρ. 1 (1971)

Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Αρματολοί και Κλέφτες εις την Μακεδονίαν

Γιάννης Τσάρας

doi: [10.12681/makedonika.956](https://doi.org/10.12681/makedonika.956)

Copyright © 2014, Γιάννης Τσάρας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσάρας Γ. (1971). Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Αρματολοί και Κλέφτες εις την Μακεδονίαν. *Μακεδονικά*, 11(1), 425–435.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.956>

στιανοί κατά τὸ πλεῖστον βλαχόφωνοι καὶ κατόπιν μέχρι τὸ 1821 δίγλωσσοι Βουλγαρό-βλαχοί¹.

Ὁ Σέρβος Γκόπτσεβιτς ἀσχολεῖται ἐνρῦτατα μὲ τὸ θέμα τῆς πλαστογραφίας δημοτικῶν καὶ χαϊδουρικῶν τραγουδιῶν (Makedonien und Altserbien, σ. 267-350). Σχετικὰ μὲ τὸ αὐτὸ θέμα ἔχει γράψει καὶ ὁ Ἑλλήν καθηγητὴς λαογράφος καὶ ἀκαδημαϊκὸς Γ. Μέγας ('Ἐχουν οἱ Βούλγαροι δημοτικὸν ἔπος; 'Αθήναι 1946). Βλέπε καὶ τὸ μικρὸ βιβλιαράκι τοῦ V. Colocotronis, *L'âme bulgare et l'âme grecque d'après la poésie populaire*, «Revue de Grèce», Supplement gratuit, 1ère année, No 2, Athènes-Paris Octobre 1918. Παρ' ὅλα αὐτά, διεπιστώσα ὅτι ὑπάρχουν δημοτικὰ καὶ χαϊδούρικα τραγούδια γνήσια βουλγαρικά, μερικὰ ὅμως ὑπέστησαν τὴν ἐπίδραση θρύλων καὶ παραδόσεων ἑλληνικῶν καὶ σερβικῶν καὶ τινῶν ρομανικῶν, γιὰ τοὺς λαοὺς γειτονικοῦν καὶ στὸ διάστημα πρὸ παντὸς τῆς τουρκοκρατίας τοὺς συνήθωσαν σὲ πολλὰ θέματα τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τὰ σκληρὰ βάσανα τῆς δουλείας καὶ οἱ κοινοὶ πόθοι τῆς ἐλευθερίας. Ὁ Rosen παρασურθεῖς προφανῶς ἀπὸ τοὺς πανσλαβιστὰς ὑποστηρίζει τὰς πλαστογραφίας αὐτάς. Δὲν εἶχε τὴν ἱστορικὴ καὶ λαογραφικὴ κατάρτιση γιὰ νὰ ἀντιληφθῇ καλὰ τὸ θέμα αὐτό. Νομίζω πὼς θὰ εἶχαν ἐνδιαφέροντα πράγματα οἱ μελέτες τῶν 'Αγγλων Saint-Clair καὶ Ch. Brophy τοὺς ὁποίους μνημονεὺει μὲ τὴν αἰχμὴν ὅτι ἦσαν φιλότουρκοι, ἐπειδὴ δὲν ἐξύμνησαν ὡς οὗτοι τοὺς Βουλγάρους. Δὲν κατόρθωσα νὰ εὑρῶ αὐτὰ τὰ βιβλία.

I. Κ. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ

Ι. Κ. Βασδραβέλλη, 'Αρματολοί και Κλέφτες εις την Μακεδονίαν, β' ἔκδοσις, Θεσσαλονίκη 1970, 8ον, σ. 81, μὲ 1 παράρτημα 50 ἀνεκδότων ἐγγράφων, σ. 83-146+3 πίνακες.

Στὸν τόπο μας εἶναι σπάνιο φαινόμενο ἓνα εἰδικὸ ἱστορικὸ ἔργο νὰ βγῇ καὶ σὲ δευτέρῃ ἔκδοσιν μέσα σὲ λίγα χρόνια. Εἶναι θάλεγε κανεῖς αὐτὸ μὴ τιμητικὴ ἐξαίρεση. Γιαντὸ καὶ χαιρετίζω μὲ ἰδιαίτερη ἱκανοποίησιν τὸ βιβλίον τοῦ κ. Γιάννη Βασδραβέλλη, «'Αρματολοί καὶ Κλέφτες», Θεσσαλονίκη 1970, στῇ δευτέρῃ του αὐτῇ ἔκδοσιν. Ἐπειτα ἡ β' ἔκδοσις ἐνὸς τέτοιου ἔργου, ὅπως ξέρομε, εἶναι καὶ ἡ καλύτερη ἀπόδειξις πὼς τὸ ἔργο αὐτὸ ἀνταποκρίθηκε στὸ σκοπὸ του καὶ ἱκανοποίησε καὶ εἰδικοὺς καὶ φιλομαθεῖς καὶ πὼς εἶναι κάτω ποῦ τὸ ἀναζητοῦσε ἡ ἐποχὴ μας. Γιατὶ ὅσο κι ἂν ζοῦμε στὴν ἐποχὴ τῆς μηχανῆς, θέλουμε ὥστόσο νὰ μαθαίνουμε πάντα τὴν ἱστορίαν τῶν παποῦδων μας, ἅς εἶναι καὶ σάν μιὰ φυλετικὴ παράδοσις, ὅταν κιόλας πρόκειται γιὰ μιὰ παράδοσις ἡρωϊκὴ. Πολὺ περισσότερο μάλιστα κινεῖ τὸ ἐνδιαφέρον μας ἡ παράδοσις αὐτὴ, ὅταν δὲν εἶναι πολὺ μακρινὴ καὶ τὰ περιστατικὰ τῆς μὲ τὰ πρόσωπά τῆς μᾶς τὰ διηγούνταν χτές οἱ παποῦδες μας ποῦ τ' ἄκουσαν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς δικούς τοὺς παποῦδες, μὰ μὲ τὴ διαφορὰ πὼς οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ παποῦδες εἶτε ἐξήσαν μὲ τὸ καριοφίλι στὸ χέρι εἶτε κουβάλησαν βόλια καὶ μαρούτι στοὺς ἀγωνιστὰς ἐκείνους τῆς ἐθνικῆς μας ἐλευθερίας, ὅταν ἦταν μικρὰ παιδιὰ. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὴν κλεφτουριά καὶ τοὺς ἀρματολούς.

Πράγματι ὡς τὰ 1939 τίς πληροφορίες μας γιὰ τοὺς Κλέφτες καὶ τοὺς 'Αρματολοὺς τίς εἶχαμε προπάντων ἀπὸ τὸ Fauriel. 'Αφ' ὅτου ὅμως βγῆκαν τὰ στρατιωτικὰ 'Ενθυμήματα τοῦ Κασομούλη (Κασομούλη Ν. Κ., 'Ενθυμήματα Στρατιωτικὰ τῆς 'Επαναστάσεως τῶν 'Ελλήνων (1821-1832), τ. 1-3, 'Αθήναι 1939, 1940, 1942) οἱ γνώσεις μας γι αὐτοὺς πλήθυναν.

1. Εἰς τὸ βιβλίον μου 'Αρματολοί καὶ Κλέφτες στῇ Μακεδονία, ἔ.ἀ., σ. 9-25, παραθέτω τὴν μεταπολεμικὴ ἑλληνικὴ, τουρκικὴ καὶ βαλκανικὴ βιβλιογραφία ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα.

Ἀλλὰ καὶ πάλι καὶ τῶν δύο αὐτῶν συγγραφέων οἱ εἰδήσεις βασίζονται στὴν παράδοση. Ἄν ὅστος οὖν εἶχαμε καὶ μερικὲς γραφτὲς πηγές, αὐτὲς εἶχαν σχέση μετὰ τὴν κλεφτουριά καὶ τὸν ἀρματολισμὸ τῶν χρόνων τῆς Ἐπανάστασης.

Γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ μίλησαν ὥς τώρα ἀρκετοὶ ἱστορικοὶ δικοὶ μας καὶ ξένοι. Ὅλοι ὁμως αὐτοὶ μίλησαν εὐκαιριακὰ καὶ βασίστηκαν προπάντων στὴν παράδοση.

Ἔτσι ὁ Κανδηλόφωρος βάλθηκε ν' ἀποδείξει καλὰ καὶ σώνει πῶς ὁ ἀρματολισμὸς στὴν Ἑλλάδα ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, ἐνῶ ξέρουμε πῶς στὴν Πελοπόννησο ἀρματολισμὸς δὲν ὑπῆρξε. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Κουγέας—σφάλμα βασικόν. Φυσικὰ δὲ μπορούμε νὰ ποῦμε πῶς ἡ κατοπινὴ ἱστορικὴ ἔρευνα δικαιώνει ὁλότελα καὶ τοὺς «Κλέφτες τοῦ Μοριά» μὲ τὰ «Ἱστορικά ραπίσματα» τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη, ἀφοῦ καὶ αὐτὰ ξεκίνησαν ἀπὸ πνεῦμα τοπικιστικὸ καὶ στηρίζονται καὶ αὐτὰ περισσότερο στὴν παράδοση καὶ λιγότερο σὲ ἀναμφισβήτητα ἱστορικὰ ντοκουμέντα.

Ὅμως ἀνεξάρτητα ἀπ' ὅλ' αὐτά, τὸ πρῶτο ἐπιστημονικὸ ἔργο στὸν τόπο μας μὲ θέμα τὴν κλεφτουριά καὶ τὸν ἀρματολισμὸ εἶναι τοῦ κ. Γιάννη Βασδραβέλλη, ποὺ στηρίζεται ἐπάνω σὲ ἀρχεαὶκὸ ὑλικόν. Τὸ ὑλικόν αὐτὸ ὁ συγγραφέας τοῦ τὸ διάλεξε ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῶν ἱεροδικεῖων Βεροῖας (41 ἔγγραφα) καὶ Θεσσαλονίκης (9 ἔγγραφα) καὶ καλύπτει τὴν περίοδο ἀπὸ τὴν 1 τοῦ Μάρτη τοῦ 1627 ὥς τῆς 29 τοῦ Μάη τοῦ 1809. Τὸ βιβλίον αὐτὸ τὸ διάβασα καὶ στὴν πρώτη του ἐκδόση. Ἡ δευτέρα ὁμως ἐκδόσή του δὲν εἶναι ἀπλὰ ἀναθεωρημένη, ἀλλὰ μιὰ καινούργια δημιουργία καὶ σύνθεση, ποὺ τὴ βοήθησε καὶ ἡ κατοπινὴ πείρα τοῦ συγγραφέα.

Στὴ νέα αὐτὴ ἐκδόση ὁ συγγραφέας, ὅστερ' ἀπ' τὸν πρόλογόν της, βάζει σὰν εἰσαγωγὴ ἕνα κεφάλαιο μὲ τὸν τίτλον «πληροφορία περὶ ἀρματολῶν καὶ κλεφτῶν ἐκ τῆς Βαλκανικῆς βιβλιογραφίας» (σ. 9-25) καὶ δίνει ὅλη τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἔτσι ὁμως τὸ πρόβλημα μπαίνει τώρα στὰ φυσικὰ τοῦ πλαίσια, γιατί, ὅταν μιλοῦμε γιὰ Ἕλληνες Κλέφτες καὶ Ἀρματολούς, δὲ μπορούμε νὰ παραγνωρίσουμε καὶ τὴν ἀντίστοιχὴ κίνησι Κλεφτῶν καὶ Ἀρματολῶν στὶς ἄλλες βαλκανικὲς χώρες, ἀφοῦ ὅλες οἱ χώρες αὐτὲς ζοῦσαν κάτω ἀπὸ τὶς ἴδιες ἱστορικὲς συνθήκες καὶ ἀντιμετώπιζαν ὅλες τοὺς τὰ ἴδια γενικὰ προβλήματα.

Τὴ βιβλιογραφία αὐτὴ μάλιστα ὁ συγγραφέας τὴ δίνει μὲ κριτικὴ περίληψη τῶν βασικῶν τῆς στοιχείων, ἀλλὰ καὶ τῶν πιὸ ἀντιπροσωπευτικῶν τῆς ἔργων, ὥστε ὁ μελετητὴς ποῦ θὰ καταπιαστῇ στὸ μέλλον μὲ τὸ ἴδιο πρόβλημα, νὰ ἔχει ἕναν πολὺτιμον ὁδηγὸν στὴν ἔρευνά του. Μὰ δὲν περιορίζεται μονάχα στὴν καθαρὸν βαλκανικὴ βιβλιογραφία (γιουγκοσλαβικὴ [σκοπιανή] (σ. 18-20), βουλγαρικὴ (20-23) καὶ ρουμανικὴ (23-25). Μελετᾷ καὶ συστηματοποιεῖ καὶ τὴν τουρκικὴ βιβλιογραφία (9-18), ἀφοῦ καὶ ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν κίνησι αὐτὴ καὶ ἀπὸ τὴ δικὴ της πλευρά.

Καθὼς κρίνει ὥστόσο καὶ τοποθετεῖ ὁ συγγραφέας τὴ βιβλιογραφία αὐτὴ, δείχνει πόσο σοβαρὰ μελέτησε τὸ θέμα του, ἀλλὰ καὶ τὸ βαθμὸ τῆς ἀτομικῆς του προσφορᾶς σ' αὐτό.

Μὰ καὶ κάτι περισσότερο ἀκόμα: δείχνει πῶς ἡ ἐργασία του εἶναι ἡ πρώτη σοβαρὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα πάνω στὸ παμβαλκανικόν αὐτὸ πρόβλημα, ἐνῶ ἡ σοφὴ αὐτὴ καινοτομία του εἶναι μιὰ ἄλλη προσφορά, τὸ ἴδιο πολὺτιμι καὶ αὐτὴ, στὸ πρόβλημα τῆς κλεφτουριάς καὶ τοῦ ἀρματολισμοῦ. Ἔτσι μπορεῖ τώρα ὁ κάθε ἀναγνώστης τοῦ ἔργου, εἰδικὸς μελετητὴς ἢ φιλομαθὴς ἀναγνώστης, ποῦ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν κλεφτουριά καὶ τὸν ἀρματολισμὸ τῆς πατρίδος μας, νὰ παρακολουθήσει τὸ κίνημα αὐτὸ παράλληλα σ' ὅλες τὶς χώρες καὶ νὰ ξεχωρίσει τὴ νομοτέλεια τῆς ἐσωτερικῆς του ἐνότητος, ποὺ τὶς μόνες διαφορὰς του, ποῦ ἴσως νὰ προσέξει, τὶς καθορίζουν εἰδικὲς τοπικὲς συνθήκες: κοινωνικὲς καὶ ἐδαφικὲς. Κατὰ τὰ ἄλλα ἔχει μπροστά του ἕνα κίνημα κλεφτουριάς ποὺ τὸ ὀνομάζουμε μὲ τοὺς εἰδικούς ὁρους γιὰ κάθε γλώσσα βαλκανικὴ καὶ ποὺ ξεκίνησε βέβαια ἀπὸ ἀνάγκη ἐπιβίω-

σης μὲ τὴν κλεψιά, ἐξελίχθηκε ὁμως μὲ τοὺς αἰῶνες σ' ἓνα λαμπρὸ κι ἀγέραστο κίνημα Ἑθνικῆς Ἀντίστασης, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα.

Στὴν ξένη αὐτὴ βιβλιογραφία ἔχουμε νὰ κάνουμε ὀρισμένες παρατηρήσεις. Οἱ Τοῦρκοι ἱστορικοὶ συγγραφεῖς ἐνδιαφέρονται καὶ μιλοῦν προπάντων γιὰ τοὺς Ἀρματολούς (9-13). Αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀποψὲ τοὺς εἶναι σωστό, γιὰ τοὺς Τούρκους τοὺς ἐνδιαφέρουν πάντοτε οἱ Ἀρματολοί, ποὺ ἦταν ἔνοπλα σώματα στὴν ὑπηρεσίᾳ τους, γιὰ νὰ φυλάγουν τὰ ντεרבένια (τὰ στενὰ περάσματα), καθὼς καὶ τὴν ἀσφάλεια στὴν ὑπαιθρο. Γιὰ τοὺς Κλέφτες μιλοῦν πάντα εὐκαιριακὰ σάν γιὰ ληστές ἢ ληστοσυμμοριτες, ποὺ τοὺς ἀντιμετώπιζαν περισσότερο μὲ ἑλληνικὰ ἔνοπλα σώματα (τοὺς Ἀρματολούς) καὶ λιγότερο μὲ δικά τους, τούρκικα, στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα. Στὰ 50 ἔγγραφα μάλιστα ποὺ δημοσιεύει στὸ παράρτημα τοῦ βιβλίου του ὁ κ. Βασδραβέλλης βρίσκουμε πολλὰ χαρακτηριστικὰ ἐπιθετά, ποὺ μεταχειρίζονται τὰ ἱεροδικεῖα γιὰ τοὺς Κλέφτες: κακοποιοί, ἐγκληματίαι, κακοῦργοι, λησταί, ἐπαναστάται, ταραχοποιοί, δημεγέρται, ἀρχισυμμορίται κ.λ.

Διαφορετικὰ ἀντικρίζοντες τὸ πρόβλημα οἱ ἱστορικοὶ συγγραφεῖς τῶν βαλκανικῶν χωρῶν. Θὰ σταθῇ σ' ὅσα γράφει ὁ Σκοπιανὸς Σλάβος Dr. Matkovski γιὰ τοὺς Χαϊντούκους τῆς Γιουγκοσλαβίας (τῆς παλιᾶς Σερβίας) καὶ τῆς Βουλγαρίας καὶ ποὺ τὰ περισσότερὰ τοὺς εἶναι τόσο παράξενα. Ἐτσι ὁ Matkovski παραποιεῖ ἀπλὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ὅταν μιλάει γιὰ λαὸ τῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῶν Σκοπίων στὸ 17 αἰῶνα, σὲ μιὰν ἐποχὴ δηλαδὴ ποὺ ἡ ἐθνικὴ συνειδησιὴ τῶν λαῶν ἦταν ἀκόμα ἀγνώστη, ἀλλ' ἐπίσης ἀγνώστη ἦταν καὶ ἡ ἔννοια «Μακεδόνες τῶν Σκοπίων», ἀφοῦ ἡ «Δημοκρατία» τους, ποὺ μέσα της θέλησαν νὰ μαντρώσουν ἀνεθνικὰ σλαβογέννητα θύματα τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ἰδρύθηκε ὕστερ' ἀπὸ τὸ 1944. Σφάλμα εἶναι ἀκόμα πῶς οἱ Χαϊντούκοι τῶν Σλάβων ἔκαναν ταξικὴ ἀγώνα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ βάζει τὰ πράγματα στὴ θέση τους ὁ κ. Βασδραβέλλης μὲ τὸν τελευταῖο παράγραφο τοῦ σημειώματός του γιὰ τὴ Γιουγκοσλαβικὴ σχετικὴ βιβλιογραφία (σ. 20). Ταξικὸ χαρακτήρα στὴν κίνησι τῶν Βουλγάρων Χαϊντούκων βλέπει καὶ ἡ Σνέκονα, ποὺ ἡ ἐργασία της κατὰ τὰ ἄλλα εἶναι ἀξιόλογη.

Στὴ ρουμανικὴ βιβλιογραφία ὁ ἱστορικὸς συγγραφεὺς Sava Jancovici (βλ. τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία στοῦ κ. Βασδραβέλλη, σ. 23) στὴ μελέτῃ του, «Ἡ κλεφτουριά στὰ Βαλκάνια, μιὰ μορφή σοσιαλιστικοῦ καὶ ἀντιοθωμανικοῦ ἀγώνα», ὑποστηρίζει πῶς «ἡ κλεφτουριά εἶναι μιὰ μορφή ταξικοῦ ἀγώνα καὶ μιὰ μέθοδος ἀντίστασης ἐναντία στὴν ξένη κυριαρχία». Ἀλλὰ οἱ Κλέφτες τοὺς δυὸ πρώτους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας οὔτε ταξικὸ οὔτε ἐθνικὸ ἀγώνα μπορούσαν νὰ κάμουν, μὰ οὔτε καὶ ἤξεραν τί θὰ πεῖ αὐτό. Ὁ ἀγώνας τους ἐναντία στοὺς Τούρκους ἦταν μιὰ ἀπελπιστικὴ αὐτοάμυνα, γιὰ νὰ ζήσουν. Ἐξάλλου οὔτε καὶ οἱ ἱστορικὲς συνθήκες εἶχαν ὀρμίσσει, γιὰ νὰ τοποθετήσουν τὸν ἀγώνα τους μέσα σὲ πλαίσια ταξικὰ ἢ ἐθνικά. Μὰ καὶ σὲ καμιὰ ἐποχὴ καὶ σὲ καμιὰ περίπτωσι δὲ μπορούμε νὰ μιλήσουμε γιὰ ταξικὸ ἀγώνα τῶν Κλεφτῶν ἢ τῶν Χαϊντούκων, γιὰτι αὐτοὶ δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ κοινωνικὴ τάξι καὶ οὔτε ἔπαιξαν ποτὲ κανένα ρόλο οἰκονομικὸ ἢ πολιτικὸ μέσα στὴν τουρκικὴ αὐτοκρατορία, γιὰ νὰ μπορούμε νὰ μιλοῦμε γιὰ ταξικὸ τους ἀγώνα.

Ἦταν παρ' ὅλ' αὐτὰ πολὺ φυσικὸ ἀπὸ φυλετικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἀλληλεγγύη νὰ συμπονοῦν καὶ νὰ βοηθοῦν τοὺς φτωχοὺς ὁμόφυλους τους, ὅσο μπορούσαν. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀλληλεγγύη μὲ τὸν καιρὸ θὰ γίνεαι θρύλος καὶ παράδοσι, ποὺ θὰ ἡρωοποιήσει τὸν Κλέφτη καὶ θὰ τὸν ὑψώσει πρότυπο ἰδανικὸ στὴν ψυχὴ τοῦ ραγιά. Ἦταν ἀκόμα πολὺ φυσικὸ, ὅταν οἱ Τοῦρκοι ἀρχισαν νὰ τοὺς κυνηγοῦν συστηματικὰ μὲ τοὺς Ἀρματολούς, οἱ Κλέφτες νὰ ὀργανωθοῦν σὲ καπετανάτα καὶ νὰ ἀμύνονται καὶ αὐτοί. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ἡ ζωὴ τους ἀκολοθεῖ ὀρισμένους ἀρχές, κοινωνικοποιεῖται καὶ διαμορφώνει ἓνα σύστημα ὁλοκληρωμένο ἀπὸ ἀποψη ὀργάνωσις. Γιαυτὸ ἀπὸ δῶ καὶ πέρα θὰ μπορέσουμε νὰ μελετήσουμε τὴ ζωὴ τους καὶ νὰ μιλήσουμε γι' αὐτήν.

Πάντως εἶναι βασικὸ ἱστορικὸ λάθος νὰ πιστεύουμε πῶς ἡ κλεφτουριά ἔχει σχέση

μὲ κανένα εἶδος παγανισμοῦ ποὺ ἐσπρωχνε τὸ Ἑλληνόπουλο τῆς τουρκοκρατίας στὸ βουνό οὔτε καὶ καμιά ρομαντικὴ διάθεση, — ἀνάγκη τῶν νεωτέρων χρόνων — φώλιαζε στὴν ψυχὴ του, γιὰ νὰ νομίζουμε πὼς «Ἐνα βαθύ φυσιολατρικὸ αἶσθημα εἶναι ριζωμένο στὶς ψυχὰς τους» (τῶν Κλεφτῶν δηλαδὴ) ὅπως διδάσκει ἓνας σύγχρονος ἱστορικός.

Μιά τέτοια ἀντίληψη μπορούμε νὰ δικαιολογήσουμε μονάχα στοὺς ξένους περιηγητὲς, προπάντων στοὺς Γάλλους, τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα, ποὺ βρέθηκαν στὴν Ἑλλάδα τὴν ἀνοιξη, τοὺς γοήτῃσε ἡ ἑλληνικὴ φύση τῆς ἐποχῆς αὐτῆς καὶ φαντάστηκαν τοὺς Κλέφτες εὐτυχισμένους μέσα σ' ἓναν τέτοιο Παράδεισο, δίχως νὰ θυμηθοῦν τοὺς βαρύτατους χειμῶνες, τὶς ἀμέτρητες στερήσεις τους, τὸ κυνηγητὸ ποὺ τοὺς ἔκαναν οἱ Τούρκοι καὶ τὰ βασανιστήρια, ὅταν τοὺς ἔπιαναν ζωντανούς, ὥστε νὰ ἔχουν γιὰ καλύτερὴ τους εὐχὴ τὸ «καλὸ βόλι».

Ἐπειτα οἱ ξένοι περιηγητὲς τοῦ 19 αἰώνα ἦταν ἐπηρεασμένοι καὶ ἀπὸ τὸ ρομαντισμὸ τῆς ἐποχῆς τους, ὥστε νὰ ἰδοῦν τὴ ζωὴ τοῦ Κλέφτη περιεσσότερο μὲ τὴ φαντασίαν τους. Τὸ ρομαντισμὸ αὐτὸν ὅμως δὲ μπορούμε νὰ τὸν μεταφέρουμε καὶ στοὺς ἀνύποπτους Κλέφτες ποὺ δὲν καταλάβαιναν τίποτε ἀπ' αὐτὰ καὶ ποὺ ὅ,τι ὕψωσαν σάν ἀρετὴ τους στὴ δική μας συνείδηση ἦταν ἡ πικρὴ πεῖρα τῆς ζωῆς τους.

Μὲ τὸν Janonici εἰμαστε σύμφωνοι πὼς ἡ ἑλληνικὴ, ἡ σερβικὴ καὶ ἡ βουλγαρικὴ κλεφτουριά εἶναι φαινόμενο ποὺ ἔχει τὴν ἴδια ἱστορικὴ βάση καὶ αὐτὸ τὸ καθορίζει, παρ' ὅλες τὶς τοπικὲς καὶ ἄλλες κοινωνικὲς συνθήκες, ἡ ἴδια ἱστορικὴ νομοτέλεια.

Ὁ Ρήγας τοῦ φαινόμενο αὐτὸ τὸ πρόσεξε, τὸ μελέτησε καὶ ἐβγαλε τὰ πιὸ σωστά συμπεράσματα. Γιαυτὸ καὶ μὲ τὸ ἰδιότυπὸ του καλεῖ ὅλους τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ φυλετικὴ καταγωγὴν, ἀκόμα καὶ ἀπὸ θρησκείαν — γιαυτὸ καὶ δὲν ξεχωρίζει οὔτε τοὺς Ὀθωμανοὺς — νὰ ἐνωθοῦν κι ἔτσι ἐνωμένοι σ' ἓναν παμβαλκανικὸ συναγερμὸ ν' ἀποτινάξουν τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, γιὰτὶ κοινὸς ἐχθρὸς ὁλῶν ἦταν ὁ Τούρκος ἀγὰς.

«Βουλγάροι καὶ Ἀρβανίτες, Ἀρμένιοι καὶ Ρωμιοί,
ἀράπηδες καὶ ἄσπροι...

... καὶ Χριστιανούς καὶ Τούρκους σκληρὰ τοὺς τυραννοῦν», κράζει ὁ Ρήγας.

Ἄλλ' ἄς παρακολούθησουμε τὸ ἔργο ἀπὸ πιὸ κοντά.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου μὲ τὸν ὑπότιτλο «Περὶ ἁρματολῶν καὶ κλεφτῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν» (σ. 26-31) ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ νὰ προσδιορίσει τὴν ἔννοια Ἄρμ α τ ο λ ο ῖ. Γιὰ νὰ τὴν προσδιορίσει ὅμως σωστά χρειάστηκε νὰ μιλήσει πρῶτα γιὰ τοὺς Κλέφτες καὶ βρίσκει πὼς «...πατρίς τοῦ ἁρματολοῦ καὶ ἰ δ ῖ ὡ ς τ ο ῦ κ λ έ φ τ η (ἡ υπογράμμιση δική μου) ἐν Μακεδονίᾳ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ Νάουσα. Ἡ πόλις αὕτῃ καὶ τὰ γύρω χωριά ἔθρεψαν καὶ ὠργάνωσαν τὴν κλεφτουριάν, προηγούμεναι δὲ π α ν τ ὅ ς ἄ λ λ ο υ ἑ λ λ η ν ι κ ο ῦ τ μ ῆ μ α τ ο ς...» (σ. 34-35, ἡ ὑπογράμμιση δική μου).

Ἡ παρατήρηση πολὺ σωστὴ. Πράγματι, ὅταν οἱ Τούρκοι γύρω στὰ 1385 πῆραν τὴν Κεντρικὴ καὶ τὴ Δυτικὴ Μακεδονίαν κι ἐγκατέστησαν σ' αὕτῃ Τούρκους Γιουρούκους (Α. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 40-55), οἱ κάτοικοι τῆς ἀναγκάστηκαν ν' ἀποτραβηχθοῦν στὰ βουνὰ τοῦ Βερμίου καὶ τῶν Πιερίων. Ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ στρατὸ πάλι, ποὺ πολέμοῦσε ἐδῶ, ὅσοι ἦταν ντόπιοι, ἔτσι ὀπλισμένοι ὅπως ἦταν, ἀνέβηκαν κι αὐτοὶ μὲ τὶς φαμίλιες τους στὰ βουνά, ὅπου ἔχτισαν καινούργια χωριά.

Στὶς καινούργιες τοὺς πατρίδες οἱ ἄνθρωποι τοῦ κάμπου δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ ζήσουν. Γιαυτὸ καὶ μόλις ἔπεσε ἡ φτώχεια καὶ ἡ πρώτη πείνα, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὀπλισμένους παλιούς αὐτοὺς βυζαντινοὺς στρατιῶτες ἄρχισαν νὰ κατεβαίνουν στοὺς κάμπους καὶ νὰ ληστεύουν ὅποιον εὕρισκαν μπροστὰ τους εἴτε πλούσιο εἴτε φτωχό, εἴτε Τούρκο εἴτε Ἕλληνα, ὅπως διαπιστώνει καὶ ὁ κ. Βασδραβέλλης (σ. 27, 28, 29, 49). Αὐτὸ ἐξάλλου τὸ βεβαιώνουν μὲ τὸν πιὸ ἀναμφισβήτητο τρόπο καὶ τὰ ἔγγραφα μὲ ἀριθμ. 1-8 τοῦ Παραρτήματος.

Ὡστε ἡ κλεφτουριά σχετίζεται μὲ τὶς πρῶτες καταχτήσεις καὶ ἐγκαταστάσεις τῶν Τούρκων ἐδῶ στὴν κεντρικὴ Μακεδονία καὶ εἶναι καταβολὰ τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, ποὺ τὸν συνεχίζει κάτω ἀπὸ ἄλλη μορφή στὶς νέες ἱστορικὲς συνθήκες. Ἄν βρεθοῦν κάποτε τουρκικὰ ἀρχεῖα ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τῆς Βόρειας Ἑλλάδας, θὰ ἐπαληθεύουν καὶ ἀπὸ ἄλλη πλευρὰ τὴ γνώμη τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴν πρώτη κλεφτουριά τῆς Ἑλλάδας. Μιὰ ἄλλη διαπίστωση τοῦ συγγραφέα εἶναι πὼς τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἱεροδικείου τῆς Βέροιας ἀρχίζουν ἀπὸ τὰ 1592 (σ. 33). Ἐκφράζει ὁμως ταυτόχρονα αὐτὸς καὶ τὴν ὑποψία πὼς θὰ ὑπῆρχαν καὶ παλιότερα ἀρχεῖα, μὰ ἴσως νὰ καταστράφηκαν. Αὐτὸ ὥστόσο πρέπει νὰ τὸ δεχτοῦμε σάν βέβαιο. Ἀφοῦ ξέρομε πιά πὼς στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἐγκαταστάθηκαν οἱ Γιουρδοκοὶ Τούρκοι γύρω στὰ 1385, ἀπὸ τὴν ἴδια ἐποχὴ πρέπει νὰ ὑπῆρχε καὶ τουρκικὴ διοίκηση καὶ ἱεροδικεῖα. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ προϊστορία τῆς κλεφτουριάς βεβαιώνει πὼς ἡ Νιάουστα μὲ τὰ βουνὰ της γύρω εἶναι καὶ ἡ πρώτη τῆς πατρίδος.

Δὲν νομίζω ὁμως πὼς τὰ προνόμια (σ. 26) «...συνετέλεσαν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν Ἑλλήνων», ὅπως πιστεῖται ὁ συγγραφέας. Γιὰ ἐθνικὴ συνείδηση ὄχι μονάχα τῶν Ἑλλήνων, μὰ καὶ ὅλων τῶν Εὐρωπαίων θὰ μιλήσουμε ὕστερα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18 αἰῶνα. Καὶ αὐτὸ δέχεται καὶ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς μελέτης του (σ. 78, 79, πρβλ. καὶ σ. 30). Οἱ Κλέφτες στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας εἶχαν μονάχα φυλετικὴ καὶ θρησκευτικὴ συνείδηση.

Ἡ κίνησις τῆς κλεφτουριάς μάλιστα ὥς καὶ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα δὲν εἶχε κανένα ἐθνικὸ χρῶμα οὔτε στὴν Ἑλλάδα οὔτε στὶς ἄλλες βαλκανικὲς χῶρες. Οἱ Κλέφτες — καὶ γι'αὐτοὺς εἶπαν κλέφτες — ἔκλεβαν, γιὰ νὰ ζήσουν, χωρὶς νὰ τοὺς ἐνδιαφέρει τί ἦταν αὐτοὶ ποὺ ἔκλεβαν, Τούρκοι ἢ Ἑλλήνες, τσιφλικάδες ἢ ἔμποροι. Ἰαυτὸ καὶ ἡ ἀντίληψη πὼς ἔκλεβαν μοναχὰ Τούρκους δὲν εἶναι ἐπίσης σωστὴ καὶ δὲν ὑπηρετεῖ τὴν ἐπιστημονικὴ ἱστορικὴ ἐρευνα, ὅπως δὲν εἶναι σωστὴ καὶ ἡ ἀντίληψη πὼς τοὺς πρώτους αἰῶνες ἡ κίνησίς τους ἀνταποκρινόταν σ' ἐθνικὴ τους ἀνάγκη. Φυσικὰ οἱ Κλέφτες κυνηγοῦσαν πιὸ πολὺ τοὺς Τούρκους, γιὰτὶ αὐτοὶ ἦταν οἱ πιὸ θανάσιμοι ἐχθροὶ τους, ἀφοῦ ὀργάνωναν ἐνάντια τοὺς ἐκστρατεῖες καὶ τοὺς ἐξόντωναν. Οὐτὲ ὅμοις καὶ ταξικὸ χαρακτηρισμὸς (ἀντιφεουδαρχικὸ) εἶχε ὁ ἀγῶνας τῶν Κλεφτῶν. Ἡ κλεφτουριά δὲν ἦταν κίνημα κοινωνικὸ ἢ ἐθνικὸ ὅπως τὸ τονίσαμε καὶ παραπάνω. Μιὰ τέτοια θέσις μάταια θὰ τὴν ἀναζητήσουμε. Οἱ Κλέφτες ἔπαιρναν τὰ βουνὰ εἴτε γιὰτὶ πεינוῦσαν εἴτε γιὰτὶ δὲ μπορούσαν νὰ ὑποφέρουν τὸν Τούρκο καὶ τὸν Ἑλληνα κοτζάμπαση. Μὰ, γιὰ νὰ ζήσουν, ἔπρεπε νὰ κλέβουν καὶ φυσικὰ θὰ ἔκλεβαν τοὺς πλούσιους, αὐτοὺς ποὺ εἶχαν τὸ χρῆμα, εἴτε Τούρκοι ἦταν αὐτοὶ εἴτε Ἑλλήνες. Ἀργότερα θὰ κλέβουν καὶ τοὺς Ἑλλήνες ἔμπορους, ποὺ ταξίδευαν μὲ τὰ καραβάνια, γιὰ νὰ φανεῖ καὶ ἀπὸ ἄλλη μεριὰ πὼς ὁ ἀγῶνας τους δὲν εἶχε κοινωνικὸ χαρακτηρισμὸ, ταξικὸ ἢ ἐθνικὸ (Πρβλ. σ. 87, ἔγγρ. 5, καὶ σ. 33).

Στὸ δεύτερο κεφάλαιο μὲ τὸν ὑπότιτλο «Οἱ πρῶτοι Ἀρματολοί καὶ Κλέφτες εἰς τὴν Μακεδονίαν κατὰ τὰ ἀρχαῖα τουρκικὰ ἔγγραφα» (σ. 32-39) παρακολουθοῦμε τοὺς πρώτους Ἀρματολοὺς τῆς Βέροιας ἀπὸ τὰ 1627. Γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα θὰ μᾶς μιλήσει ὁ συγγραφέας καὶ λίγω παρακάτω (σ. 34), ἀλλὰ γιὰ τὴν ὀργάνωσίν τους γενικὰ θὰ μιλήσει στὶς σελίδες 49-50.

Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ὁ συγγραφέας μιλάει καὶ γιὰ τὸν πατριωτισμὸ τοῦ Κλέφτη καὶ βρίσκει πὼς αὐτὸς στηρίζεται «...εἰς τὸ μῖσος κατὰ τοῦ τυράννου...» (σ. 34). Τὴ γνώμη αὐτὴ θὰ τὴν ἐπαναλάβει καὶ στὴ σ. 79. Αὐτὸ εἶναι σωστὸ. Πρέπει ὥστόσο νὰ προσθῇ-σουμε πὼς ὁ πατριωτισμὸς γιὰ τὸν Κλέφτη δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα ἀφαιρεμένο ἰδανικόν. Ὁ Κλέφτης τὸν πατριωτισμὸ του τὸν αἰσθάνεται καὶ τὸν δείχνει μέσα στὴν πράξη. Γιαυτὸ καὶ δὲν πρέπει νὰ μᾶς φανεῖ παράξενο πὼς καὶ τὸ κλεφτικὸ πού χρειάστηκε νὰ διαλέξει γιὰ ἐπάγγελμα στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας μὲ ὅλα τὰ συνακόλουθα, μὲ φό-νους καὶ ἄλλες «ἀντικοινωνικὰς» ἐνέργειες, ὅπως θὰ τὶς λέγαμε σήμερα, γι' αὐτὸν ἔχουν

τὴν ἔννοια τοῦ πατριωτισμοῦ. Ἀμύνεται μέσα στὸν τόπο τοῦ ἐνάντια στὸν ξένο ἀφέντη, ποὺ τοῦ πήρε τὰ λίγα — ἅς εἶναι — ἀγαθὰ καὶ τὸν βασανίζει καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ πεινάει. Ἡ ἀντίσταση ἐνάντια στὸν ἀφέντη καὶ τύραννο τοῦ ἦταν ἡ μεγαλύτερη πατριωτικὴ πράξη τοῦ Κλέφτη.

Μιλáει ἐπίσης γιὰ τὴν πρώτη κλεφτουριά τῆς Νιάουσσας (σ. 34-35), γιὰ τὴ συνεργασία τῶν Κλεφτῶν (σ. 36) — αὐτὸ θὰ τὸ ἰδοῦμε καὶ στὴ σ. 48, (πρβλ. καὶ ἔγgr. 13, 14 τοῦ Παραρτήματος)—, γιὰ τὶς αἰτίες, ποὺ ἀνάγκαζαν τὰ Ἑλληνόπουλα νὰ παρουν τὰ βουνὰ (σ. 37, πρβλ. σ. 78), καθὼς καὶ γιὰ Ἀλβανούς Ἀρματολούς (σ. 38).

Στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς κλεφτουριάς δὲ μπορούμε νὰ ἀναζητήσουμε οὔτε καὶ ἰδανικά ὥπως τὰ ἐννοοῦμε σήμερα. Ὑπάρχει ὁμως ἀνάμεσα στοὺς Κλέφτες ἓνας κοινὸς δεσμός, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ τὸν προβάλουν γιὰ ἰδανικὸ τους: εἶναι τὸ ἀπέραντο μῖσος τους ἐνάντια στὸν Τούρκο ποὺ δὲν ἐκφορᾶζε παρὰ ἐπιγραμματικά τὸ μῖσος τους ἐνάντια στὸν κάθε δυνάστη του, εἴτε Τούρκος ἀγάς, εἴτε Ἑλληνας προεστός, εἴτε Ἀρβανίτης εἶναι αὐτός. Καὶ τὸ μῖσος αὐτὸ εἶναι, ποὺ ἐνάνει Ἑλληνα, Τούρκο, Ἀρβανίτη, κάθε ἄνθρωπο τῆς τουρκοκρατομένης Βαλκανικῆς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἐθνικότητα καὶ θρησκεία, ἐνάντια στὸν ὁποιο δυνάστη. Ἀπὸ τὴν ἀποψη σὲ μικρὴ ἢ μεγάλῃ ὁμάδῃ. Ἐτεσι τότε θὰ καταλάβει πὼς τὸ πρῶτο, τὸ βασικὸ ἰδανικὸ του, ὅπως καὶ κάθε ἄλλου ἀνθρώπου, θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ πειθαρχία στὴν ὁμάδῃ. Ἀπὸ τὴ στιγμή λοιπὸν αὐτὴ ὁ Κλέφτης, καθὼς θ' ἀρχίσει νὰ μπαίνει στὸ πνεῦμα τῆς ὁμαδικότητος, θ' ἀρχίσει νὰ συνειδητοποιεῖ καὶ τὸν ἀγῶνα του καὶ νὰ ὑψώνει μπροστά του ἰδανικά. Ἡ ὁμαδικότητα αὐτὴ θὰ τὸν βοηθήσει μὲ τὸν καιρὸ νὰ νιώσει τὸ πλάτος τῆς φυλετικῆς του καταγωγῆς, τὴν ἔννοια τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὴν ἔννοια τοῦ Ἑθνους, ποὺ θὰ φέρουν ἀργότερα στὸ ἱστορικὸ προσκήνιο οἱ νέοι χρόνοι (Ἀγγλική, Ἀμερικανικὴ καὶ Μεγάλῃ Γαλλικῇ Ἐπανάστασι). Οἱ Κλέφτες ὥστόσο ἔφτασαν ἀπὸ πολὺ νωρὶς σ' ἕναν δικὸ τους κώδικα ἠθικῆς, ὅχι γιὰ τὸς φῶτις, ἡ ἔννοια τοῦ Ἑθνους, μὰ γιὰ τὸς δόγησε ἐκεῖ ψηλὰ ὁ ἡρωϊσμός τους, καθὼς πάλαιον ἐνάντια στὸν ἀφέντη τους, ξένο καὶ δικὸ τους. Ἡ πάλῃ τους αὐτὴ, ἡ αὐτοθυσία τους αὐτὴ τοὺς ἀνέβασε στὴ σφαῖρα τοῦ κώδικα τῆς δικῆς τους ἠθικῆς, ὥστε σήμερα ἡμεῖς νὰ τοὺς θαυμάζουμε, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἔχουμε ἐχτιμήσει ἀκόμα, ὅπως πρέπει, σ' ὅλο τὸ βάθος τὸ μεγαλεῖο τους ποὺ μᾶς κληροδότησαν. Ὅταν τοὐλάχιστο τολμοῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ ρομαντικὴ διάθεση στοὺς Κλέφτες εἶναι ἡ μεγαλύτερη περιφρόνηση ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ δεῖξουμε στὴ μνήμη τους.

Τὸ ἴδιο ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε καὶ γιὰ τὶς ἔννοιες πατρίδα, Ἑλλάδα, ἐλευθερία. Τὶς ἔννοιες αὐτὲς μὲ τὶς ἴδιες τους τὶς λέξεις δὲ θὰ τὶς συναντήσουμε στὸ κλέφτικο λεξιλόγιο οὔτε στὰ κλέφτικα τραγούδια. Ὁ Κλέφτης τὶς ἔννοιες αὐτὲς δὲν τὶς καταλαβαίνει, ὅπως τὶς καταλαβαίνει ἓνας σύγχρονος ἄνθρωπος, γιὰ εἶναι ἀραιρευμένες. Ὁ Κλέφτης πήρε τὰ βουνὰ μὲ τ' ὅπλο στὸ χέρι, ὅπως εἴπαμε στὴν ἀρχή, γιὰ τὴν πεινοῦσε καὶ ἀργότερα γιὰ τὴν δὲν μπορούσε νὰ ὑποφέρει τὰ βασάνια τῆς σκλαβιάς καὶ ὅχι γιὰ νὰ κάμει φιλοσοφία καὶ νὰ μᾶς βάζει ἐμᾶς σήμερα σὲ μετὰ νὰ βγάζουμε, καθισμένοι στὸ ἄνετο κι εὐχάριστο γραφεῖο μας, διάφορες κοινωνιολογικὲς καὶ φιλοσοφικὲς θεωρίες. Ὁ Κλέφτης δὲν ἦταν ἐπίσης οὔτε γυρολόγος, οὔτε καὶ ὁ πατριωτισμός του ἐμπόρευμα, γιὰ νὰ τὸν διαλαλεῖ. ὁ Κλέφτης τὸν πατριωτισμὸν τὸν ἐδείχνε στὴν πράξη.

Ὁ Κλέφτης λοιπὸν σὰν ἄνθρωπος φυσικὸς δὲν ξέρει οὔτε τί θὰ πῇ πατρίδα οὔτε τί θὰ πῇ Ἑλλάδα. Λατρεῖ ὁμως τὸν τόπο του, τὸ χωριὸ ποὺ γεννήθηκε, ὅπου ζοῦν ὅλοι οἱ δικοὶ του, ὅλοι οἱ χωριανοὶ του, ὅλοι ὅσοι ἔχουν τὴν ἴδια γλῶσσα καὶ τὴν ἴδια πίστη, ποὺ

πάνε στὴν ἴδια ἐκκλησιά καὶ προσκυνοῦνε τοὺς ἴδιους ἀγίους ἢ πανηγυρίζουν ὅλοι μαζί στὶς μικρὲς καὶ μεγάλες γιορτές, ὁ τόπος ποὺ εἶναι θαμμένα τὰ σεβαστὰ λείψανα τῶν γονέων του...

Κοντὰ ὅμως σ' ὅλ' αὐτὰ ὁ Κλέφτης ξέρει πῶς ὑπάρχουν καὶ οἱ πρόγονοι του, «οἱ παλιοί», ὅπως τοὺς ἔλεγαν, ποὺ τὸ δέσιμό τους μὲ τὰ περασμένα εἶναι μακρόσυρτο κι ἀτέλειωτο καὶ χάνεται ὥς τὰ πρῶτα χρόνια «τῶν Ἑλλήνων» ἐδῶ στὸν τόπο του. Σὲ πολλὰ μέρη τοῦ τόπου του πάλι βλέπει ντουβάρια ἀπὸ θεόρατους βράχους πελεκημένους, ποὺ μαρτυροῦν κάστρα ἢ παλάτια κι ἄλλα ντουβάρια ἀπὸ ναοὺς εἰδωλολατρικοὺς ἢ ἐκκλησιές, ἄλλες ἐρειπωμένες κι ἄλλες σάν κι αὐτὴ πάνω-κάτω ποὺ προσευχόταν μικρός. Παράλληλα ὅμως ἀκούει ἀπὸ τοὺς γεροντότερους μὲ σεβασμὸ νὰ μιλοῦν γιὰ τὰ ἐρεῖπια αὐτὰ καὶ νὰ τὰ πάνε ὅλα πίσω-πίσω «στὸν καιρὸ τῶν Ἑλλήνων». Μὰ καὶ ὅταν ἀκόμα μιλάει, γιὰ νὰ στηρίξει τὰ ἐπιχειρήματά του, «τοὺς παλιούς» θυμᾶται καὶ συχνὰ γυρνᾶει «στὸν καιρὸ τῶν Ἑλλήνων».

Ἄλλὰ ὁ Κλέφτης τραγουδάει καὶ τὸν καημὸ τῆς ξενιτιάς. Κι ἔχει κι αὐτὸς δικούς του στὰ ξένα ποὺ τοὺς περιμένει. Καὶ μονάχα ποὺ συχνὰ οἱ ξενιτεμένοι αὐτοὶ ἀφήνουν τὴν πλοῦσια ξενιτιά κι ἔρχονται εἴτε μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ πεθάνουν, εἴτε γιὰ νὰ παντρευτοῦν στὸν περίφημο τόπο τους, εἶναι ὁ πιὸ μεγάλος πατριωτισμὸς καὶ γιὰ τὸν ξενιτεμένο καὶ γιὰ τὸν Κλέφτη, ποὺ τὰ ζεῖ αὐτά. Δὲ μιλάει λοιπὸν στὰ τραγούδια του ὁ Κλέφτης οὔτε γιὰ πατρίδα οὔτε γιὰ Ἑλλάδα. Μιλοῦν ὅμως γι' αὐτὰ ἡ πίστη του, μιλοῦν οἱ παραδόσεις καὶ τὰ παραμύθια του, τὰ ἱστορικὰ ἀνέκδοτα, μιλοῦν τὰ τραγούδια του τῆς ξενιτιάς. Κι εἶναι γιὰ τὸν Κλέφτη αὐτὰ τὰ ἅγια τῶν Ἀγίων: ἔξω ἀπὸ κάθε κοινωνικὸ ἀγῶνα καὶ ταξικὴ ἀντίληψη στὰ βاريὰ καὶ φαρμακωμένα χρόνια τῆς ἀτέλειωτης τουρκοκρατίας. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ τραγούδια του τῆς ξενιτιάς ἐκφράζουν μὲ τὸν πιὸ τρυφερό, μὲ τὸν πιὸ λυρικὸ τόνο τὸν καημὸ τοῦ ξενιτεμένου ποὺ εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὸν τόπο του. Αὐτὸ πάλι εἶναι μιὰν ἄλλη, πιὸ ὑψηλὴ νότα πατριωτισμοῦ.

Δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ἀκόμα — τὸ ξανατονίζω — πῶς ὁ Κλέφτης αἰσθάνεται καὶ μιλάει μὲ ἔννοιες ἀπλὲς καὶ συγκεκριμένες, ποὺ τίς ζεῖ σ' ὅλα τους τὰ φαινόμενα μὲ τὴν καθημερινή του πράξη. Ἔτσι ὅταν τραγουδάει πῶς δὲ θέλει νάναί

«σκλάβος τῶν Τούρκων
κοπέλι στὸς γερόντους»,

δὲ θέλει νὰ πεῖ τίποτ' ἄλλο παρὰ πῶς μεζέρισε τὴ σκλαβιά καὶ θέλει ν' ἀνασάνει. Τὸν ἔπνιξε ἡ θηλιά της καὶ δὲ βαστάει ἄλλο. Καὶ τόσο μαύρισε τὸ μάτι του, ὥστε νὰ θέλει ἀκόμα

«νὰ τρώω τούρκικα κορμιά
σκλάβο νὰ μὴ μὲ λένε».

Νὰ πῶς αἰσθάνεται τὴν ἐλευθερία καὶ τὸν πατριωτισμὸ του στὴν πράξη ὁ Κλέφτης.

Καὶ Ἰσα-Ἰσα ἡ πράξη του αὐτὴ ἡ ἡρωικὴ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὸ λαὸ μας νὰ πλάσει τὴ λέξη π α λ ι κ ἄ ρ ι, γιὰ νὰ δείξει τὸν Κλέφτη τὸ γεροδεμένο μὲ τὴ σβέλτη σκέψη καὶ τὴν περήφανη καρδιά, μὰ νὰ πλάσει δίπλα σ' αὐτὴ καὶ τὴ λέξη π α λ ι κ α ῖ ρ ἔς γιὰ νὰ δείξει ἀντίθετα τὸν κιότη καὶ τὸν ἀνάξιο, ποὺ τρέμει καὶ τιτριεῖ μπροστὰ καὶ στὸν παραμικρότερο φόβο.

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο μὲ ὑπότιτλο «Ἐπίθεσις τῶν ἀρματολῶν τῆς Ναούσης κατὰ τῶν Τούρκων στρατολόγων. Ληλασίαι τῶν Ἀλβανῶν» (σ. 40-45) παρακολουθοῦμε τὸν ἀρματολὸ τῆς περιφέρειᾶς Ζήση Καραδῆμο μὲ τοὺς γιούς του Βασίλειο καὶ Δημήτριο νὰ μπαίνουν ἐπικεφαλῆς τῶν Ναουσαίων, νὰ σκοτώνουν τὸν ἀπεσταλμένο τοῦ σουλτάνου καὶ τὴ συνοδεία του, ποὺ ἔστειλε στὴ Νάουσα γιὰ νὰ στρατολογήσουν Ἑλληνόπουλα γιὰ τὰ τάγματα τῶν γενιτσάρων (ἀνοιχτὴ τοῦ 1705, ἔγγραφο 22, 23, 24) καὶ νὰ ἀρνοῦνται νὰ παραδώσουν τὰ παιδιά τους. Ἄλλὰ οἱ Τούρκοι τοὺς κυνήγησαν, σκότωσαν τὸν ἀρχηγὸ τους Καραδῆμο κι ἐπιάσαν αἰχμάλωτους τὰ δυὸ παιδιά του, μαζί μὲ ἄλλους ἐξ ἑπολεμιστῶν.

Ἡ τιμωρία τους φυσικὰ ἦταν θάνατος, ἀλλὰ στὸ ἔγγραφο 23 τοῦ ἱεροδικείου τῆς Βέροιας διαβάζουμε πὺς: «Οὗτοι (δηλαδὴ «οἱ συλληφθέντες κακοῦργοι συμμορίται») δημοσίᾳ καὶ εἰς ὑπὴκοον τῆς σεβαστῆς ὁμηγύρεως ἐρωτηθέντες κατὰ σειρὰν ἕκαστος, ἀπετόλμησαν νὰ διακηρύξουν διὰ τῶν ἀκαθάρτων χειλέων τῶν τὰς ἀσεβεῖς φράσεις «εἰμεθα ἀληθῆς Ἀρματολοί καὶ διακηρύττομεν τὰ φρονήματά μας». Ἐτσι βλέπουμε πὺς οἱ Ἀρματολοὶ ἦταν βέβαια στὴν ὑπηρεσία τῶν Τούρκων, ἀλλὰ σὲ κρίσιμες στιγμὲς ἐμπαιναν στὴν ὑπηρεσία τοῦ λαοῦ.

Στὸ πέμπτο κεφάλαιο («Ἡ δράσις τῶν κλεφτῶν τῆς Δυτ. Μακεδονίας», σ. 46-50) ὁ συγγραφεὺς ἀφίνει τοὺς Ἀρματολοὺς τῆς Νιούστας καὶ μιλάει γιὰ τὴ δράση τῶν Κλεφτῶν στὴ Δυτικὴ Μακεδονία. Τὴ δράση αὐτὴ τὴ σχετίζει καὶ μὲ τὶς διοικητικὲς ἀλλαγές ποῦ ἔκαναν οἱ Τούρκοι στὸ θεσμὸ τῶν Ἀρματολῶν καὶ στὴ φύλαξη τῶν ντερβενιῶν. Τὰ γεγονότα αὐτὰ τὰ παρακολουθεῖ ἀπὸ τὰ 1747. Γιὰ τὴν πρώτη ἀρχὴ τῶν Ἀρματολῶν ὁ συγγραφεὺς μιλάει στὴ σ. 29 τοῦ βιβλίου του. Τὶς εἰδήσεις του ὅμως ἐκεῖνες τὶς συμπληρώνει τώρα παρακολουθώντας καὶ τὴ διαδικασίᾳ ποῦ ἔπρεπε ν' ἀκολουθῆσει ἡ ὀργάνωσις ἐνὸς ἀρματολικιοῦ (σ. 49-50, ἔγγραφα 1, 3, 4, 13, 18, 19 καὶ 29). Τώρα μαθαίνουμε ἀκόμα πὺς οἱ Τούρκοι συχνὰ νοίκιαζαν πολλὰ ἀρματολίκια τῆς βόρειας Μακεδονίας στοὺς Ἀρβανίτες, ἀλλὰ τότε ἡ ζωὴ τῶν ραγιάδων καταντοῦσε ἀνυπόφερτη (σ. 50).

Στὴν ἐποχὴ τῶν Ὀρλωφικῶν (1770-1774) (κεφ. 6, «Οἱ Ἀρματολοί καὶ Κλέφτες τοῦ Ὀλύμπου», σ. 51-60) βλέπουμε νὰ δροῦν στὸν Ὀλυμπο μαζὶ μὲ ἀρκετοὺς ἄλλους καὶ οἱ ἀρχικλέφτες Ζήδρος, Λάπας, Λάζος, ἀλλὰ οἱ Τούρκοι, γιὰ νὰ προλάβουν γενικότερη ἐπαναστατικὴ κίνησις τῶν Κλεφτῶν καὶ Ἀρματολῶν στὴν Ἑλλάδα τοὺς κυνήγησαν συστηματικά. Τότες αὐτοὶ ἀναγκάστηκαν νὰ κατεβοῦν στὴ νῦτα Ἑλλάδα καὶ νὰ γυρίσουν ἀργότερα. Ὁ συγγραφεὺς δίνει ὕστερα μερικὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Πάνου Ζήδρου (ἀπὸ τὴν περιοχὴ Γρεβενῶν) καὶ τοῦ Λάπα (ἀπὸ τὸ Λιτόχωρο τοῦ Ὀλύμπου) καὶ στὴ συνέχεια μιλάει γιὰ τὴ δράση τῶν κλεφτῶν στὴ Δυτ. Μακεδονία. Ἐδῶ εἶναι ἀκουστὰ τὰ ὀνόματα τῶν Λαζαίων, τοῦ Καραλῆ, τοῦ Τότσκα, τοῦ Νάκα καὶ τοῦ Γιάννη Πρίφτη, καθὼς καὶ τῶν Μπλασιτῶν Βράκα καὶ Ντόκου καὶ κλείνει τὸ κεφάλαιο μὲ τὶς καταστροφές ποῦ ἔκαναν στὴ βόρεια Ἑλλάδα καὶ προπάντων στὴ Δυτικὴ Μακεδονία οἱ Ἀρβανίτες, ποῦ γύριζαν ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἄτυχη ἐπανάστασις στὴν Πελοπόννησο, στὰ Ὀρλωφικά.

Ξεχωριστὴ θέση δίνει μέσα στὸ βιβλίο του ὁ συγγραφεὺς στὸν κλεφταρματολὸ Νικοτσάρα (κεφ. 7, «Ὁ κλεφταρματολὸς Νικοτσάρας καὶ οἱ Λαζαῖοι», σ. 61-74) καὶ μὲ τὸ δικίον του. Πράγματι ὁ κλεφταρματολὸς αὐτὸς εἶναι ἡ πιὸ ἥρωϊκὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ πιὸ ὀλοκληρωμένη προσωπικότητα τῆς προεπαναστατικῆς ἐποχῆς ἐδῶ στὴ Βόρεια Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ ἡ βιογραφία του ποῦ δίνει ὁ κ. Βασδραβέλλης εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἡ πιὸ συστηματικὴ. Τὸ γεγονὸς ἐξάλλου πὺς γιὰ τὸν ἥρωα αὐτὸν ἔχουμε καὶ εἰδικὰ δημοτικὰ τραγοῦδια γιὰ τὴ δράση του εἶναι μιὰ ἄλλη ἀπόδειξις πόσο εὐστοχῇ εἶναι ἡ προσπάθειά του συγγραφεὺς νὰ ἀσχοληθεῖ εἰδικὰ μ' αὐτόν. Αὐτὸ τὸ συναντοῦμε σ' ὅλο τὸ ἑβδομο κεφάλαιο, ὅπου μαζὶ μὲ τὸ Νικοτσάρα μιλάει καὶ γιὰ τοὺς Λαζαίους, ποῦ ἦταν κι αὐτοὶ ἓνα ἄλλο ἀξιόλογο καὶ ἥρωϊκὸ σόι.

Πλησιάζουμε τώρα στὸ Μεγάλον Εἰκοσιένα. Ὁ συγγραφεὺς στὸ ὄγδοο κεφάλαιο («Τὰ ὑπολείμματα τῶν Ἀρματολῶν εἰς τὰς παραμονάς τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821», σ. 75-81), ποῦ εἶναι καὶ τὸ τελευταῖο τῆς μελέτης του, ἀσχολεῖται μὲ τοὺς Ἀρματολοὺς ποῦ ὑπῆρχαν στὰ τελευταῖα προεπαναστατικὰ χρόνια, ἱστορίζει τὶς σχέσεις τους μὲ τὸν Ἀλὴ Τεπελενλὴ (Ἀλὴ πασά), διαπιστώνει πὺς ἀπὸ τὰ ἐπιθετὰ τους (Καραϊσκάκης, Κασσαντώνης κ.λ.) πρόκειται γιὰ Ἀρματολοὺς Ρουμελιώτες, τονίζει ὕστερα τὴ συμβολή τους στὸ Εἰκοσιένα καὶ κλείνει τὴ μελέτη του συγκεντρώνοντας τ' ἀνάλογα συμπεράσματά του.

Σημαντικὴ στὸ κεφάλαιο αὐτὸ (σ. 77-78) εἶναι καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ συγγραφεὺς, ποῦ κάνει γιὰ τὴν ἐθνολογικὴ σύστασις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας (πρβλ. καὶ σ. 36).

Παρατηρεῖ δηλαδή πὺς στὴ σημερινὴ ἑλληνικὴ Μακεδονία, μὰ καὶ βορειότερα ἀπ' αὐτή, ὅπου ὑπῆρχε πυκνὸς ἑλληνικὸς πληθυσμὸς, δὲ συναντοῦμε οὔτε χωριά μὲ σλαβικά ὀνόματα, οὔτε ὀνόματα Κλεφτῶν καὶ Ἀρματολῶν. Καὶ αὐτὸ τὸ ἐξυκριβῶναι κανεὶς ἀμέσως, ἀν μελετήσῃ τὰ 50 ἔγγραφα, ποὺ ἐπάνω τους στηρίζεῖ τὴ μελέτη του ὁ συγγραφέας. Καὶ ὁμοῦ τὴν ἰδίαν ἐποχὴ ὑπῆρχαν παρὰλλήλα καὶ Γιουγκοσλάβοι καὶ Βούλγαροι Κλέφτες καὶ Ἀρματολοί, καὶ λίγο βορειότερα καὶ Ρουμάνοι, ἀφοῦ, ὅπως εἶδαμε, τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶναι παμβαλκανικό. Οὔτε καὶ στὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Μακεδονίας συναντοῦμε σλαβικά ὀνόματα, μὰ οὔτε καὶ στὰ Τουρκικὰ Ἀρχεῖα ποὺ δημοσίεωε ὡς τώρα ὁ Ἱδιος. Πῶς θὰ τὸ ἐξηγήσουμε αὐτὸ; Σλάβοι (εἶτε Γιουγκοσλάβοι εἶτε Βούλγαροι) ἀγωνιστὲς στὴν Ἑλλάδα θὰ συναντήσουμε στὴν Ἐπανάσταση τοῦ Εἰκοσιένα. Αὐτὸ ὁμοῦ δὲν σημαίνει πὺς οἱ Σλάβοι αὐτοὶ ἀγωνίζονται γιὰ τὴ Γιουγκοσλαβία ἢ γιὰ τὴ Βουλγαρία, ἀλλὰ ἀγωνίζονται ἐνάντια στὸν Τούρκο, ποὺ ἦταν κοινὸς ἐχθρὸς ὅλων τῶν ὀρθοδόξων χριστιανικῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς, ὅπως πολέμοῦσαν καὶ ἄλλοι Εὐρωπαῖοι καὶ Ἀμερικανοί, φιλέλληνες αὐτοί, ποὺ ἤθελαν νὰ χτυπήσουν τὸ πνεῦμα τῆς σκλαβιάς, ποὺ πήγαινε, ὅστερ' ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Γαλλικῇ Ἐπανάστασι, νὰ ξαναστυλώσῃ ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασι τοῦ Μέττερνιχ.

Μποροῦμε ἀκόμα νὰ θυμηθοῦμε πὺς στὸ Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης χτυποῦσαν ἐνωμένοι τοὺς Γερμανοὺς καταχτητές, ὅπου καὶ ἂν τοὺς εὕρισκαν, ἀφοῦ αὐτοὶ ἦταν ὁ κοινὸς ἐχθρὸς τους τὴν ἐποχὴ αὐτή. Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου ὑπάρχει καὶ μιὰ πλατιά περίληψη τοῦ περιεχομένου του, ἀλλὰ χωριστὰ τῆς βαλκανικῆς βιβλιογραφίας καὶ χωριστὰ τοῦ κάθε κεφαλαίου του. Ἡ περίληψη εἶναι στὰ γαλλικά γιὰ τὸν ξένο ἀναγνώστη. Τὴν περίληψιν τῶν ἔγγραφων τὴν ἔδωσε μὲ μικρὰς ἐπιγραφὰς ποὺ διατυπώνουν συμπυκνωμένο τὸ περιεχόμενό τους καὶ μὲ τὴν ἡμερομηνία τοῦ καθενός. Ἀκολουθεῖ ἡ βιβλιογραφία, τὸ εὑρετήριο, χωριστὰ τὸ ἑλληνικὸ, χωριστὰ τὸ ξενόγλωσσο, τὰ παροράματα καὶ τὰ περιεχόμενα.

Θὰ προτιμοῦσα γιὰ λόγους οὐσίας ὁ τίτλος νὰ εἶναι Κλέφτες καὶ Ἀρματολοί, ὅπως τὸ δέχεται σὲ ἄλλη περίπτωση καὶ ὁ Ἱδιος ὁ συγγραφέας, ἀφοῦ πρῶτα βῆκαν οἱ Κλέφτες καὶ ὅστερα παρουσιάστηκαν οἱ Ἀρματολοί στὴν ὑπηρεσία τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ ἡ δύναμις τῆς συνηθείας εἶναι κυρίαρχη. Θὰ ἤθελα ἐπίσης νὰ πῶ πὺς τὰ κεφάλαια ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀριθμημένα καὶ τὰ ἔγγραφα νὰ ἔχουν μιὰ ἐπιγραφὴ μὲ τὴν οὐσία τοῦ περιεχομένου τους, ὅπως ἔγινε στὰ γαλλικά. Αὐτὸ θὰ εὐκόλυνε πολὺ τὸν ἀναγνώστη.

Ὁ συγγραφέας μιλάει γιὰ «...κλίσιν πρὸς τὴν ληστείαν...» (σ. 27) ἢ πὺς «Τὸ ἔδαφος εὐνοεῖ τὴν ληστείαν... (σ. 37), ἢ πὺς «Τοῦτο (δηλαδή ἡ κλεφτουριά) ὀφείλεται καθ' ἡμᾶς ἐκτὸς τοῦ πολεμικοῦ χαρακτῆρος τῶν ὀρεσιβίων Μακεδόνων καὶ εἰς τὴν σύστασιν τοῦ ἐδάφους» (σ. 35), ἢ πὺς «... τῶν ὀρεινῶν πληθυσμῶν τῆς Μακεδονίας, ρεπόντων ἐκ παραδόσεως πρὸς τὸν ἐλευθέρων καὶ ἀνεξάρτητον βίον...» (σ. 78). Ἀλλὰ κάνει καὶ τὴ διαπίστωση πὺς «...ἐκ τῆς ληστείας ἐπήγαγεν ἡ κλεφτουριά...» (σ. 29), ἢ πὺς «...ἡ ληστεία ὑπῆρξεν ἐν ἐκ τῶν κυρίων ἐλατηρίων τῆς ἀνταρσίας τῶν ὀρεινῶν περιφερειῶν ...» (σ. 49). Ὅμως κλίσις γιὰ ληστεία δὲν ὑπάρχει ποτέ. Τὸν ἄνθρωπο τὸν σπρώχνει σ' αὐτὴ ἡ πείνα καὶ ἡ φτώχεια. Ὅλ' αὐτὰ ὥστόσο εἶναι ἀποτελέσματα ἀπὸ ὀρισμένες αἰτίες. Ὅταν γιатρέψουμε τὶς αἰτίες τους, θὰ πάθουν νὰ ὑπάρχουν καὶ τ' ἀποτελέσματά τους. Τότε θὰ λείψουν καὶ οἱ «λῆστες» καὶ πλῆθος ἄλλα κοινωνικά καρκινώματα ἢ πλῆθος ἄλλοι ἀντικοινωνικοὶ τύποι. «Οὐδεὶς ἐκὼν κακὸς» ἔλεγεν ὁ εἰδωλόλατρες Σωκράτης.

Ἀλλὰ τὰ αἷτια τῆς κλεφτουριάς τὰ ἐξηγεῖ ὁ συγγραφέας σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἔργου του καὶ μὲ τὸν πιὸ πειστικὸ τρόπο. Ἔτσι θὰ πεῖ πὺς ἡ κλεφτουριά «...πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς μεγάλας πιέσεις, διωγμοὺς καὶ ὑπερβασίας τῆς τουρκικῆς διοικήσεως...» (σ. 37), ἢ πὺς «... ἔνεκα τῶν στερησεῶν καὶ ὑπερβασίων τῆς σκληρᾶς τουρκικῆς διοικήσεως μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ φοβερόν παιδομάζωμα καὶ αἱ δυσβάστακτοι φορολογίαι ἦσαν ἐκ τῶν κυριωτέρων αἰτίων» (σ. 78). Σ' ἄλλο σημεῖο ὁμοῦ εἶναι πιὸ κατηγορηματικὸς: «...τὸ ἐνστικτον

τῆς αὐτοσυντηρήσεως... ὑπῆρξε τὸ πρωταρχικὸν αἷτιον...)» (σ. 78). Θά πεί ὥστόσο καὶ τοῦτο — τὸ εἶδαμε καὶ παρακάτω: πὼς «...τῶν ὀρεινῶν πληθυσμῶν τῆς Μακεδονίας, ρεπόντων ἐκ παραδόσεως πρὸς τὸν ἐλεύθερον καὶ ἀνεξάρτητον βίον...» (σ. 78). Ἀλλὰ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι θέλουν νὰ εἶναι ἐλεύθεροι καὶ ἀνεξάρτητοι. «Οὐκ ἐνὶ δοῦλος».

Ἀλλὰ ἡ μελέτῃ αὐτῇ τοῦ κ. Βασδραβέλλη μὲ τὰ πολῦτιμα πενήντα τῆς ἀνέκδοτα τουρκικὰ ἔγγραφα δὲ σταματᾷ ἐδῶ. Ὁ ἴδιος παρακολουθεῖ σ' αὐτὰ μόνον τὰ πρῶτα φανερῶματα καὶ τὴν παραπέρα πορεία τῆς κλεφτουριάς καὶ τοῦ ἀρματολισμοῦ στὴν Κεντρικὴ καὶ στὴ Δυτικὴ Μακεδονία καὶ δίνει ἔτσι τὴν πρώτη σοβαρὴ ἐπιστημονικὴ μελέτῃ γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ μὲ βάση ἀνέκδοτο ἀρχεαὶκὸ ὕλικό. Ὁ κ. Βασδραβέλλης δηλαδὴ ἀντλεῖ ἀπ' αὐτὰ, ὅ,τι τοῦ χρειάζεται γιὰ τὸ σκοπὸ του, ὅπως τὸν καθορίζει καὶ ὁ τίτλος τῆς μελέτης του. Παράλληλα ὅμως μὲ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἀφήνει καὶ μιὰ πολὺ πλατιά προέκτασι τὸν κάθε ἱστοριοδίφῃ γιὰ πλῆθος ἄλλα προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἰδιωτικὴ καὶ τὴν δημόσια ζωὴ τῶν προγόνων μας στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας.

Ἀπὸ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ θά σημειώσω μόνον μερικὲς χαρακτηριστικὰς ἐκφράσεις ἀπὸ δὼ καὶ ἀπὸ κεῖ. Ἔτσι τοὺς κλέφτες ποὺ ἐπιαναν ζωντανούς ἢ μόνη τιμωρία τους ἦταν ἡ κρεμάλα. Γράφουν λοιπὸν οἱ ἱεροδικαστές: «...ἵνα ἀποννηθῇ ἡ δικαιοσύνη...» (σ. 85, ἔγγρ. 1 καὶ σ. 86 ἔγγρ. 2 κ.λ.), «...ἀπεφασίσθη ὅπως ἐπιβληθῇ αὐτῷ ἡ δέουσα τιμωρία...» (σ. 89, ἔγγρ. 7). Ἄλλοι γιὰ ἄλλον κλέφτῃ διαβάζουμε «...εἶναι κακοποιὸς ἐξαφανιστέος ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς...» (σ. 10, ἔγγρ. 8). Ἄλλες φορὲς ὅμως τὸ λέει ὅμῃ: «...ἀπεφασίσθη ὁ ἀπαγχονισμός τοῦ ληστοῦ τούτου...» (σ. 90, ἔγγρ. 8). Οἱ γενίτσαροι πάλι ἐπρεπε νὰ εἶναι «...ἀπὸ 15 ἕως 20 ἐτῶν καλλίμορφοι, ἀρτιμελεῖς καὶ πρὸς πόλεμον κατὰλληλοι νέοι τῶν ἀπίστων» (σ. 90, ἔγγρ. 9), «...μεταξὺ τῶν ἐκλεκτοτέρων, ρωμαλαιοτέρων καὶ καταλληλοτέρων νέων...» (σ. 91-92, ἔγγρ. 10), «...καὶ ἀποστολῇ τῶν νέων γενιτσάρων, οἵτινες ὡς γνωστόν, εἰσὶναι νὰ ἐκλέγωνται μεταξὺ τῶν εὐσταλῶν καὶ καλλισώμων νέων τῶν ἀπίστων ραγιάδων» (σ. 104, ἔγγρ. 22). Νὰ καὶ δυὸ ἐκφράσεις ποὺ δίνουν ἀνάγλυφο τὸ πνεῦμα τοῦ μεσαιωνικοῦ δεσποτισμοῦ: «...οἱ ἐκ τῶν ὑποτελῶν... δι' ἀναφοράς τῶν πρὸς τὸ ὑποπόδιον τοῦ Θρόνου Μου...» (σ. 87, ἔγγρ. 5), «...εἰς τοὺς ὄρους τῆς ραγιαδοσύνης...», «...πρὸς τοὺς ὄρους τῆς ραγιαδοσύνης...» (σ. 146, ἔγγρ. 50). Ὡστε δὲν εἶναι μικρὴ ὑπόθεσι νὰ εἰσὶν ραγιάς. Πρέπει νὰ ξέρετε καὶ «τοὺς ὄρους τῆς ραγιαδοσύνης»!

Ὅταν φτάνουμε στὸ τέλος τοῦ βιβλίου καὶ πᾶμε νὰ τὸ κλείσουμε, ἡ εἰκόνα γιὰ τὴν κλεφτουριά καὶ τὸν ἀρματολισμὸ τῆς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας, ποὺ δίνει ὁ συγγραφέας, ὑψώνεται μπροστὰ μας καθαρὴ καὶ ἐκφραστικὴ. Ταυτόχρονα ὅμως θεμελιώνει μέσα μας καὶ τὴν πεποιθήσι πὼς πρόκειται γιὰ ἓνα βιβλίον, ποὺ γιὰ τὴν πρώτη φορὰ βάζει τὸ πρόβλημα στὴ σωστὴ του βάση. Τὸ στηρίζει ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος σὲ ἀνέκδοτο ἀρχεαὶκὸ ὕλικό, ποὺ τὸ μελετᾷ ἐξαντλητικὰ. Παράλληλα ἐκμεταλλεύεται καὶ τὰ πορίσματα τῆς βαλκανικῆς βιβλιογραφίας, ἐπειδὴ τὸ πρόβλημα τὸ ἀντιμετώπισαν κάτω ἀπὸ τὴς ἴδιες συνθήκες σὰν πρόβλημα κοινὸ καὶ ὅλες οἱ βαλκανικὲς χώρες. Ἔτσι ὁ ἱστορικὸς ποὺ θὰ καταπιαστῇ ἀπὸ δὼ καὶ πέρα μὲ τὴν κλεφτουριά καὶ τὸν ἀρματολισμὸ θά ἔχει σὰν ἓνα «κρατούμενο» γιὰ τὴν ἐρευνά του μιὰ πρώτη βασικὴ μελέτῃ, ποὺ θὰ τοῦ σταθῇ πολυτιμὸς συμπαραστάτης. Τὸ νέο ὕλικό ποὺ θὰ συγκεντρώσει θὰ μπορεῖ πια νὰ τὸ μελετήσῃ μὲ περισπούρτερα κριτήρια, ποὺ θὰ τὸν βοηθήσουν νὰ βαθύνει ἀκόμα περισσότερο τὴν ἐρευνά του. Μὰ καὶ μὲ τὴν περισσὴν ἐμπειρία, ποὺ θὰ κερδίσει ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ κ. Βασδραβέλλης, θὰ μπορεῖ νὰ ἐλέγξει ἀντικειμενικότερα τὴν πλούσια παράδοσι, ποὺ εἶχαμε ὡς τώρα γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα καὶ ποὺ ὡς πρὶν αὐτὸ βιβλίον αὐτὸ στάθηκε ἡ μοναδική, ἡ κύρια πηγὴ γιὰ τὸ ὑπ' ἀρ. 1 πρόβλημα τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ συγγραφέας μεταχειρίζεται συχνὰ καὶ μεγαλοστομία καὶ φραστικὰς ὑπερβολὰς. Ὅμως οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο βλάπτουν τὴν οὐσίαν τοῦ ἔργου. Ἡ μελέτῃ τῶν ἐγγράφων καὶ τὰ πορίσματά του εἶναι τόσο γεροθεμελιωμένα, ὥστε τίποτε νὰ μὴ μπορεῖ νὰ τὰ σαλέψῃ. Ἐξάλλου

δλ' αὐτὰ τὰ δικαιολογεῖ καὶ ἡ ξεχωριστὴ ἀγάπη τοῦ συγγραφέα γιὰ τὸ θέμα καὶ χωρὶς ἄλλο δίχως τὴν ἀγάπη αὐτῇ, δὲ θὰ εἴχαμε ἀκόμα τὸ πολὺτιμο αὐτὸ βιβλίον του.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΡΑΣ

Στεφάνου Ι. Παπαδοπούλου, Οἱ επαναστάσεις τοῦ 1854 καὶ 1878 στὴν Μακεδονία (Δημοσιεύματα τῆς Ε.Μ.Σ. Μακεδονικῆ Λαϊκῆ Βιβλιοθήκης, ἀριθ. 22), Θεσσαλονίκη 1970, 8ον-μικρόν, σ. 150.

Εἶναι εὐτύχημα ποὺ ἡ «Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν», παρ' ὅλον ὅτι πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια ἔχασε τὸν πρόεδρό της καθηγητὴ Στίλπωνα Κυριακίδη καὶ κατόπιν τὸν Γεν. Γραμματέα της Ἀλέξ. Λέτσα, ὅχι μονάχα συνεχίζει, ἀλλὰ ὀλοένα ἀναπτύσσει τὴ δραστηριότητά της κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τῶν διαδόχων τῆς παλαιᾶς τῆς ἡγεσίας.

Ἔτσι τὸν τελευταῖον καιρὸ κυκλοφόρησαν στὴ σειρά τῶν ἐκδόσεών της, ποὺ περιλαμβάνει ἡ «Μακεδονικῆ Λαϊκῆ Βιβλιοθήκη» της, δύο βιβλία σὲ εὐχρηστο σχῆμα, ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ἱστορικὴ μὀρφωση τοῦ εὐρύτερου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Τὸ πρῶτο, ποὺ τὸ ὀφείλομε στὸν σημερινὸ Γεν. Γραμματέα της κ. Ἰωάν. Βασδραβέλλη, ἐπιγράφεται «Ὁ ἀγὼνας τοῦ 1821 στὴ Μακεδονία» (ἀριθ. 21, Θεσσαλονίκη 1969), ἐνῶ τὸ δεύτερο εἶναι αὐτὸ, ποὺ θὰ κρίνωμε. Ἔχουν ἀκόμη προγραμματιστῇ στὴν ἴδια σειρά καὶ γιὰ τὸν ἴδιον σκοπὸ — καὶ πλησιάζει ἡ ὥρα, ποὺ θὰ δοῦν καὶ αὐτὰ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος — ἡ Ἱστορία τῶν Μακεδονικῶν Ἀγώνων καὶ ἡ Ἱστορία τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, ποὺ γράφονται ἀπὸ δύο ἀπόστρατους ἀντάτατους ἀξιωματικούς, τὸν ταξίαρχο κ. Τσάμη καὶ τὸν στρατηγὸ κ. Παπαρρόδου ἀντιστοιχῶς.

Τὸ βιβλίον, ποὺ θὰ παρουσιάσωμε, γράφτηκε ἀπὸ τὸν γνωστὸ ἱστορικὸ συγγραφέα, καθηγητὴ τῆς Νεώτερης Ἑλληνικῆς Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων καὶ κοσμήτορα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς του κ. Στέφανο Παπαδόπουλου.

Τὰ ἱστορούμενα γεγονότα τῶν επαναστάσεων τοῦ 1854 καὶ 1878, ἰδίως τῆς δευτέρης, ἦσαν ἔως τώρα πολὺ λίγο γνωστὰ καὶ μονάχα χάρις στὴν ἔρευνα τῶν τελευταίων χρόνων φωτίστηκαν ἀρκετά, χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ὁ κύκλος τῆς ἐρευνητικῆς προσπάθειας ἔχει κλείσει καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει καὶ ἄλλο ἔδαφος ἀνερεύνητο καὶ ἀνεκμετάλλευτο. Κι ἔτσι ὅμως ἡ πρόοδος, ποὺ σημειώθηκε, εἶναι σημαντικὴ καὶ γιὰ τοῦτο ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ἀναγκαῖον νὰ ἀπονεύμῃ στὸν πρόλογόν του τιμητικὸν ἔπαινον στοὺς ἐπιστήμονες, ποὺ μὲ τὴν ἐργασίαν τους ἀποκάλυψαν ὅ,τι ἔως τότε ἦταν ἄγνωστο ἢ πολὺ λίγο γνωστὸ. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἔχει ἔκταση ἀκριβῶς 150 σελίδων καί, μετὰ τὸν πρόλογόν του, χωρίζεται σὲ δύο μέρη. Στὸ πρῶτον ἀναπτύσσεται ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1854 (σ. 10-55) καὶ στὸ δεύτερον ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1878 (σ. 59-129).

Στὸν πρόλογόν του ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει τὸ γεγονὸς ὅτι μὲ τὸν ἀγὼνα τῆς ἀνεξαρτησίας μας τὸ 1821 ἡ Μακεδονία δὲν στάθηκε δυνατό νὰ ἐλευθερωθῇ. Γι' αὐτὴν ἡ σκλαβιά συνεχίστηκε καὶ χρειάστηκε καὶ ἄλλους ἀγῶνες, γιὰ νὰ κερδίσῃ τὴν ἐλευθερίαν της. Αὐτοὺς τοὺς ἀγῶνες μέσα στὸν ἴδιον αἰῶνα, τὸν ΙΘ', ἐκθέτει ὁ συγγραφέας στὸ βιβλίον του, γιὰ νὰ κἀνῃ γνωστὰ, καθὼς γράφει, στοὺς Μακεδόνες δύο κεφάλαια τῆς νεώτερης ἱστορίας τους, παραμελημένα ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια (σ. 6).

Ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ θεωρήσωμε κάπως ἄστοχο τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ κ. Παπαδόπουλος ἐκφράστηκε στὸ σημεῖον αὐτό. Γιατὶ τὸ βιβλίον του ἔχει, ὅπως πιστεύομε, πολὺ γενικότερη ἀποστολὴ καὶ δὲν γράφτηκε, γιὰ νὰ ἐνημερώσῃ μονάχα τοὺς Μακεδόνες,